

Разделението на труда в семейството: за границите на майчинството и бащинството

(Българските семейства с деца през 21-ви век)

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователната и научна степен
„Доктор“ в професионално направление
3.1. „Социология, антропология и науки за културата“

от Гургана Николаева Ненова

научен ръководител: проф. дсн Таня Чавдарова

София, 2019

Съдържание на автореферата

1. Обем и структура на дисертационния труд.....	3
2. Съдържание на дисертацията.....	4
3. Общи характеристики на дисертацията	5
3.1. Значимост и актуалност на изследователския проблем	5
3.2. Цели и хипотези на дисертационния труд.....	7
4. Кратко представяне на главите на дисертационния труд.....	8
5. Приноси.....	25
6. Публикации по темата на дисертационния труд	26
7. Библиография на автореферата.....	26

1. Обем и структура на дисертационния труд

Дисертационният труд е с обем 325 стандартни страници (стандартно по 1800 символа на страница), от които 17 страници библиография.

Дисертацията се състои от увод, изложение от пет части и заключение. В дисертационния текст има 21 таблици и 8 диаграми. Цитирани са 204 заглавия, от които 61 на български, 1 на немски и 142 на английски.

Авторските публикации по темата са 4 и са на български език.

2. Съдържание на дисертацията

Въведение	3
I Глава. Границите между майчинство и бащинство през понятието „разделение на труда“.....	9
1. Основни понятия и теоретични предпоставки.....	10
2. Социо-културни граници на майчинството и бащинството	31
II Глава. Институционални и културни предпоставки на разпределението на грижата за деца в български контекст.....	48
1. Семейно законодателство и политики спрямо жените	48
2. Демографски промени	55
3. Джендър неравенства в платения труд	57
4. Социална организация на грижата за децата	61
5. Ценности и нагласи към децата и семейството	62
III Глава. Разпределение на грижата за деца и домашния труд в българските семейства в края на 20-ти и началото на 21-ви век	65
1. Въпросът за разделението на домашния труд в българската социологическа литература	65
2. Изследователски дизайн	67
3. Резултати	70
4. Обобщение и насоки за емпиричното изследване на семейния живот	88
IV Глава. Динамика, стабилност и противоречия в конструирането на майчинство и бащинство в българското публично пространство през 21-ви век.....	92
1. Нови идеи, експертизи и дискурси около грижата за деца в България	93
2. Репрезентации на родителство, майчинство, бащинство в книгите за отглеждане на деца в България (2000-2017)	96
3. Дигитални репрезентации на майчинството	116
4. Обобщение	125
V Глава. Разделението на труда в българските семейства от средната класа с деца в предучилищна възраст – субективни преживявания, убеждения и стратегии на социалните актьори	126
1. Дизайн на изследването	128
2. Особености на типологизирането на семействата	131
3. Професионална заетост и домашен труд	132
4. Типове граници между майчинство и бащинство в семействата, в които жените имат водеща роля в отглеждането на детето (модел 1)	144
5. Когато мъжете поемат водеща роля в отглеждането на детето, а жените „компенсират“ (модел 2)	156
6. „Не мога да си представя как го карат жени, които са сами с децата си.“ (модел 3).....	161
7. Родителски практики и експертни дискурси	164

8. Обобщение	175
Заключение	177
Библиография	181
Приложение 1: Анотации.....	191
Приложение 2: Гайд жени	197
Приложение 3: Гайд мъже	198
Приложение 4: Легенда към интервютата	199

3. Общи характеристики на дисертацията

Целта на дисертационния труд е проучването на въпроса за разпределението на грижата за децата в българските семейства в контекста на въпроса за социо-културните граници между майчинство и бащинство. Стремешът е да се хвърли светлина върху многобройните фактори и процеси в и извън семейството, които укрепват и подриват тези граници. Теоретичната перспектива, която прави възможно повдигането и проучването на тези въпроси, е социално-конструктивистката парадигма.

3.1. Значимост и актуалност на изследователския проблем

Социалната значимост на проучвания въпрос е частично „видима“ и частично „невидима“. Видимата социална значимост е свързана основно със значимите ефекти на семейните задължения на жените върху професионалната им заетост, а оттам и върху икономическите им позиции, финансовите им ресурси и дори политическото им представителство. Голяма част от негативните ефекти на разделението на труда в семейството обаче са невидими, защото остават „затворени“ в частната сфера на дома – това са ефектите върху субективното благополучие и личната автономност на жените, върху взаимоотношенията между партньорите, както и върху социализационния модел, с който израстват децата. Тези видими и невидими ефекти се комбинират и допринасят за ключовата роля на разделението на труда в семействата за поддържане на по-ниския социален статус на жените като група, обвързването им с дома и с биологичните им способности.

Актуалността на темата на дисертацията е свързана с все по-ускореното включване на България в политиките на ЕС за джендър мейнстрийминг. Законът за равнопоставеност на жените и мъжете беше приет през 2016 год. и съдържа следната дефиниция на „равнопоставеност на жените и мъжете“:

„равни права и задължения, равни възможности за реализация и за преодоляване на пречки във всички области на обществения живот, като жените и мъжете са свободни да развиват своите лични способности и да правят избор без ограниченията на социалната роля на своя пол.“¹

Тази политическа цел предполага домашните задължения на жените да не ограничават изборите и реализацията им, но нито в България, нито в западните държави има законов механизъм за равно разпределяне на домашните задължения между мъжете и жените в семейството. Нещо повече, в условията на либерална демокрация възможностите за изработване и въвеждане на такъв механизъм са крайно ограничени поради основополагащия принцип на неприкосновеност на частната сфера. Може да се каже, че равенството в дома е политическа цел, за постигането на която липсват политически средства.

Една такава ситуация означава, че социологическият анализ е не само полезен, но и необходим, като част от обществени дебати и проблематизации в публичното пространство, които могат действително да допринесат за утвърждаването на по-егалитарно разпределение на домашния труд в българските семейства. Това налага да се проучи не само актуалното състояние на разделението на труда в българските семейства, но и то да бъде осмислено в исторически план конкретно за българския контекст. Автоматичното пренасяне на политики, аргументации и тези от Запад и приписването на този социален проблем на „патриархата“ трудно биха допринесли за разрешаването му.

В рамките на тази научна и социална проблематика дисертационният труд се занимава с грижата за децата като важен аспект на труда в семейството, но също така и като централен терен на конструиране на културните представи за това какво е да си мъж и какво жена. Както социо-културното разделение между майчинство и бащинство,

¹ Чл. 1.1. от Допълнителните разпоредби на Закона за равнопоставеност на жените и мъжете

така и половото разделение на дейностите в дома, са конститутивни за социалните отношения между половете в модерните общества, а техният социологически анализ има потенциала да открие механизмите за възпроизвеждане на джендър неравенствата в платения и в неплатения труд.

Научният интерес към темата е подсилен от състоянието на академичното познание в тази област. Това е проблематика с много дълга традиция, върху която съществува огромна като количество литература в няколко научни дисциплини - социология на семейството, социология на пола, изследвания на мъжественостите (masculinities studies), социални изследвания на пола. Същевременно поради нейната комплексност повечето изследователи се занимават с определен аспект от нея – някои изследват майчинството, други бащинството, трети са фокусирани върху разделението на труда в семейството, а четвърти върху културните аспекти на родителската грижа. Между тези различни аспекти обаче съществуват съществени взаимовръзки, които изискват социологическа рефлексия и анализ.

Дисертационният труд допринася към научния дебат, като систематизира разнопосочните теоретични и изследователски изводи, направени основно в западен контекст, и ги верифицира в българския контекст чрез набор от изследователски методи – вторичен анализ на количествени данни, контент-анализ, дълбочинно интервю.

3.2. Цели и хипотези на дисертационния труд

В теоретичен план, целта на дисертационния труд е въз основа на установените към момента в социологията на пола разбирания за социалните отношения между половете да се изработят теоретичен модел и дефиниции, който да обхванат проблема в цялата му комплексност и многоизмерност и да са приложими към българския контекст. **В емпиричен план, целта** е проучване на историческата динамика и актуалното състояние на разделението на грижата за деца в българските семейства, на институционалните и културни рамки, в които българските семейства с деца реализират тази грижа и на субективните преживявания на социалните актьори. Наред с това преследвам и аналитични цели, като се опитам да разбера какъв тип фактори и процеси в и извън семействата укрепват или подриват разделението на труда в българските семейства с деца.

Двете основни хипотези, които направляват изследователската работа, са следните:

Хипотеза 1: Водещата роля на майката в българските семейства с деца се запазва като основен принцип на организацията на грижата за децата в дома.

Хипотеза 2: В България през 21-ви век различията в приноса на бащите и майките към отглеждането на децата намаляват.

Емпиричната верификация на тези две хипотези протича чрез проучвания на макро-ниво на анализ – на структурните джендър неравенства в неплатения труд и културните репрезентации на майчинство и бащинство, както и на микро-ниво на преживяванията, интерпретациите и наративите на социалните актьори. Така формулираните хипотези и цели предполагат използване на комбинация от количествени качествени методи.

4. Кратко представяне на главите на дисертационния труд

Първите две части на дисертационния труд имат теоретичен характер. Докато първата глава въвежда и дефинира основните понятия в текста през западната перспектива, в която те възникват, втората глава се спира на спецификите на историческия контекст в България и на постигнатото от българските изследователи в областта. Трета, четвърта и пета глава са с емпиричен характер и представят резултатите от проведените четири емпирични изследвания.

I Глава Разделение на труда в семейството

В тази глава се дефинират и изясняват основните понятия на дисертационния труд – джендър, семейство, разделение на труда, домашен труд, майчинство/бащинство, както и техните възможности за анализ на социалните феномени. Основен акцент в тази теоретична част са възможностите и ограниченията на понятията „труд“ и „разделение на труда“ за концептуализирането на майчинство и бащинство. Мобилизирането на тези понятия за анализ на семейните отношения почива върху мащабните феминистки проблематизации в рамките на втората вълна на феминизма. В редистрибутивната перспектива, която е отправна теоретична позиция в този текст, водещата роля на жените в отглеждането на децата е част от доминиращия модел на разделение на труда

в модерните семейства, в които както труда в дома, така и отговорността за извършването му са приписвани основно на жените.

Използвам дефиницията на джендър, предложена от Барбара Рисман – **многоизмерна социална структура, която е вкоренена в институциите, културните представи и отделните идентичности и подобно на други структурни категории като класа и раса, стратифицира и организира разпределението на ресурси, на икономическа, социална и символна власт (Risman 2004).** Тази дефиниция е уместна с оглед на темата ми, защото акцентира върху това, че освен оразличаване джендър отношенията предполагат и йерархизация на мъжете и жените като социални групи, или организация на социалните отношения на половете спрямо принципа на мъжкото господство.

Възприетата в дисертационния труд теоретична перспектива към семейството предполага, че то е проблематична и фундаментално асиметрична институция. Повдигането на въпроса за половото разделение на труда в семейството е част от феминистките перспективи в теоретизирането на семейството, която обвързва семейството с йерархичните взаимоотношения между мъжете и жените и заедно с това анализира семействата като „икономически системи – тоест, като места за полагане на труд, обмяна, пресмятане, разпределение и експлоатация.“ (Fraser 2013: 29) Конституирането на модерното семейство и дома в опозиция на работното място, публичната сфера и икономическия интерес, прикрива факта, че семействата са „изцяло проникнати от пари и власт“ (Fraser 2013: 29) и че като място на джендър социализация и на ежедневни взаимодействия между мъже и жени семейството е част от институциите, които утвърждават и възпроизвеждат мъжкото господство.

Тъй като се съотнася към редистрибутивната линия във феминистките мобилизации, понятието „разделение на труда“ в семейството има своите иманентни политически залози. Важно е те да бъдат разпознати като такива, за да може да се формира - доколкото това е възможно - позиция на изследователски неутралитет и да се избегнат рисковете от редукионизъм, прекомерна политизация и икономизация на отношенията в дома. В своя подход следвам Дусе в настояването й, че е необходим внимателен анализ как и при какви условия асиметриите в домашния труд водят до непривилегирована позиция (disadvantage) в или извън дома (Doucet 1995).

Прегледът на част от наличната литература по въпроса за разделението на труда в семействата позволява да се открият следните маркери на неравното разделение на труда в семействата с деца – дефицит и/или лошо качество на свободното време, недоволство, конфликти, хронична преумора. Основният или поне най-видимият ресурс, който мъжете и жените си поделят в дома, е свободното време. Изследванията на разделението на труда в семействата, проведени с количествени методи, главният инструмент сред които е Бюджет на времето, открояват **модел на поемане на физическата грижа от майките и включване на бащите основно в игрите и интеракциите с децата** (Hochschild 2003: 9, Oakley 2005 :97, Craig 2007: 63, Musick, Meier, and Flood 2016, Bittman and Wajcman 2000: 184). Качествените изследвания обаче показват, че разделителните линии между мъжкия и женския принос в отглеждането на детето минават и през поемането на отговорност за грижата, организацията на семейния живот, емоционалната грижа (Walzer 1996, Reay 1998, Hochschild 2003). Интегрирам тези аспекти на отглеждането на детето в разбирането, че за конституирането на границите между майчинство и бащинство в разделението на семейния труд освен разпределението на грижата за децата (физическа и интерактивна), значимо е и разпределението на категория труд, която следвайки Хохшилд наричам управление на семейния живот и която е свързана и с носенето на отговорност.

Освен като труда в семейството в дисертационния труд **майчинството и бащинството са разглеждани и като релационни, взаимосвързани социални институции, чиито очертания са конфигурирани и реконфигурирани от политически, социални и културни фактори и процеси**. Грижата за деца е оджендърена (gendered) не само от организацията на грижата за децата в дома, а и от „институционални условия и идеологически формулировки, които оправдават половото разделение на труда в семейството“ (Chodorow 1978: 32). Ключова роля за стабилизирането на възпроизвеждането на водещата роля на майката в отглеждането на децата в съвременните западни общества има представата за „естествеността“ на майчинството, прокарвана през формулировки като „майчин инстинкт“, „майчина любов“, „вътрешно чувство“ или „интуиция“ на майките.

В западен контекст са в ход различни процеси на културно и институционално предефиниране на майчинство и бащинство, сред които са появата на културния образ на „включения баща“ и въвеждането на законодателни мерки за включване на бащите

в грижата за детето като родителски отпуск, отпуск по бащинство и бащинска квота (father's quota). Част от съществените процеси в социо-културните измерения на майчинството и е и появата на нормативния модел на интензивно майчинство (Hays 1996, Faircloth 2013), който включва една центрирана около детето, направлявана от експерти, финансово изискваща и трудоемка грижа.

От гледна точка на разглеждания изследователски въпрос особено важен е въпросът променя ли се поведението на мъжете в дома, и по-специално участието им в грижата за децата? Макар организацията на семейния живот в западните държави да изглежда все така подчинена на обслужването на мъжките интереси и запазването на мъжката привилегия в дома, редица изследователи регистрират исторически процес на уеднаквяване на поведението на мъжете и жените в дома (gender convergence) (Sullivan, Gershuny and Robinson 2018, Kan, Sullivan and Gershuny 2011).

II глава. Институционални и културни предпоставки на разпределението на грижата за деца в български контекст

Основна цел на тази част от дисертационния труд е контекстуализацията на изследователския проблем и проучването на онези историческите особености на българския контекст, които имат съществени импликации за разделението на труда в българските семейства с деца. Фокусът е върху историческата динамика в законодателството, демографската структура на населението, джендър неравенствата в платения труд и социалната организация на грижата за децата в България в периода от 70-те години на 20-ти век до наши дни. За описанието на тези исторически процеси е използвана наличната българска научна литература по въпроса, текущото законодателство, както и представителни данни на НСИ, БАН, Евростат, НОИ.

Направеният исторически преглед установява редица процеси, които пряко се съотнасят с изследователския проблем и с хипотезите:

1. Въвеждането след 2009 год. на първите законови механизми за **преразпределяне на грижата за децата в семейството от майките към бащите** под натиска на международни организации като Международната организация на труда и Европейския съюз – възможността за прехвърляне на отпуска за бременност и раждане на бащата след навършване на 6-месечна възраст от детето и с изричното разрешение на майката (чл. 163, ал. 10 от КТ); въвеждането на платен отпуск по бащинство; финансовата схема за поощряване на майките, които се връщат на работа, преди детето им да

навърши една година, съгласно която те имат право да получават 50 % от обезщетенията за майчинство заедно със заплатата си (чл. 50а от КСО). Като резултат от тези значими законодателни промени данните на НОИ за периода 2008-2018 год. свидетелстват за тенденция за увеличаване на броя на бащите в отпуск поради задължения за гледане на деца.

2. Утвърждаване на кохабитирация модел като водещ модел на семейни отношения. През 2009 год. вече преобладаващата част от ражданията (53.4 %) са извънбрачни (Белчева 2011). Съгласно данните от международните изследвания кохабитиращите двойки имат по-равностойно поделение на задълженията (Rosenfeld 2017)
3. Увеличаване на броя и дела на бащите, отглеждащи децата си сами. През 2011 год. техният брой е двоен спрямо 1985 год. и те представляват 19.6 % от всички семейства с един родител (НСИ 2011).
4. Преминаване към едно-детен модел (Стоянова и Кирова 2008: 20, Белчева 2011)
5. Намаляване на различията в заплащането на мъжете и жените в периода 1997-2016 год. (Eurostat 2018, Стоянова и Кирова 2008)
6. Увеличаването на женската трудова заетост в периода 2002-2018 от 52.3 % на 68.3 % от жените на възраст 20-64 год. на фона на едни запазващи се различия между мъжка и женска заетост (Eurostat 2019a)
7. Намаляването на традиционната за годините на социализма подкрепа на роднините в отглеждането на детето, която на фона на ниската посещаемост на ясли допринася за факта, че през 2017 год. страната ни е първа в ЕС по дял на децата под три години, гледани от своите родители - 80 % (Eurostat 2019b)
8. Превръщането на равното участие на мъжете и жените в грижите за дома и децата в обществено приета ценност и норма (Томова 2009).
9. Появата на нов модел бащинство в България, при който бащите са активно включени в грижата за децата (Ковачева 2010, Димова 2009, Лулева 2018), както и появата на бащински активизъм, настояващ за равно поделение на родителските права след развод и за прекратяване на практиката на привилегиране на майките в съдебните дела (Тодорова 2014)

Дали и доколко гореописаните социални промени имат реален ефект на намаляване на различията в приноса на майките и бащите в отглеждането на детето следва да бъде проверено с данните от Бюджет на времето като най-надежден инструмент за регистриране на поведението на мъжете и жените в дома.

III Глава. Разпределение на грижата за деца и домашния труд в българските семейства

В трета глава разглеждам въпроса дали описаните процеси на институционално и културно предефиниране на границите на майчинство и бащинство имат реалните ефекти върху разпределението на грижата за децата и домашния труд в българските семейства с деца.

Изследователските цели в тази част на текста са следните:

1. проучване на разделението на труда в българските семейства с деца през 21-ви век
2. установяване на историческите тенденции в разделението на домашния труд и грижата за деца
3. проучване на джендър различията в свободното време и общата трудова натовареност в периода 1970/1971-2009/2010.

Използваният метод е вторичен анализ на данните от изследването Бюджет на времето, проведено в България през 1988, 2001/2002 и 2009/2010 година, както и на хармонизираните в рамките на проекта HETUS (Harmonised European Time Use Survey) данни от изследването от 2001/2002 год.

Анализът на данните от Бюджет на времето показват, че през целия период на провеждане на изследването (1970/1971-2009/2010) българските жени прекарват средно два пъти повече време в домашен труд от мъжете. Данните потвърждават хипотезите за водещата роля на майката в отглеждането на детето и за увеличаване на приноса на мъжете в отглеждането на децата, като регистрират направения в западен контекст и отчетен и от Кюранов факт, че участието на мъжете в домашния труд е силно избиращо и засяга определени категории труд. В исторически план разпределението на физическата грижа за децата се оказва далеч по-неподлежаща на промяна от разпределението на интерактивната грижа. Освен това, увеличеното време, прекарано от мъжете в грижа за децата не е съпроводено от намаляване на женското време в този род дейности, поради което не можем да говорим за преразпределение на дейностите в

дома, а по-скоро за ефектите на едни повишени стандарти за физическа грижа и на един увеличен интерес към интерактивната грижа за детето от страна на мъжете.

Анализът на данните показва някои тенденции, които не бяха обект на изследователски търсения, но изясняват някои важни щрихи на разглеждания от мен проблем по отношение на различните джендър асиметрии в дома. Значимите джендър различия в домашния труд, общата натовареност в свободното им време се появяват в периода 1976/1977-1988 год., когато можем да говорим за установяването на модел на поемане на втората смяна от жените. Регистрираните промени в мъжкото поведение по отношение на определени дейности в дома не могат да бъдат разглеждани като маркери за съществена промяна, тъй като и през 2009/2010 година българските жени продължават да прекарват около 2 пъти повече време в домашен труд от българските мъже

За семействата с деца, в периода 2001/2002-2009/2010 год. в резултат от увеличаващата се платена заетост на родителите и на увеличения размер на грижите за деца до 6 години се увеличава общата натовареност (платен и неплатен труд) на семействата. Според данните от 2001/2002 год. най-непривилегировани сред родителите в термините на обща трудова натовареност са майките, чието най-малко дете е на възраст между 7 и 17 год., които участват почти равностойно на бащите на пазара на труда, но не успяват да избегнат „втората смяна“ в дома. Ако джендър асиметриите по отношение на общата трудова заетост и свободното време са най-големи сред родителите на деца между 7 и 17 години, то джендър асиметрията в домашния труд по-конкретно е най-изявена сред родителите, чието най-малко дете е до 6 години – в тези семейства майките прекарват три пъти повече време в домашен труд от мъжете.

Присъствието на партньор в дома има противоположни импликации за жените и мъжете с деца. Семейната конфигурация, в която жените извършват най-малко домашен труд и разполагат с най-много свободно време изключва присъствието на мъж – това са семействата, в които жените отглеждат децата си сами. За мъжете, обратно, отсъствието на партньор означава повече домашен труд и по-малко свободно време.

Устойчивостта на джендър различията в неплатения труд и в свободното време във всички семейни конфигурации означава, че те не могат да бъде приписани нито на съжителството, нито на присъствието на дете в домакинството. Очевидно те са резултат

от наслагването на многобройни фактори, част от които вероятно са особеностите на джендър социализацията, джендър неравенствата в платения труд, влиянието на стереотипите и други.

IV Глава. Динамика, стабилност и противоречия в конструирането на майчинство и бащинство българското публично пространство през 21-ви век

В тази глава проучвам публичните репрезентации на майчинство, бащинство, родителство чрез две емпирични изследвания в два ключови терена на публичните дискурси, посветени на грижата за децата – книгите за отглеждане на деца и по-конкретно техните анотации в Интернет, и популярен уебсайт за майчинство.

В последните десетилетия в българското публично пространство се появиха многобройни и множащи се нови репрезентации на родителството, майчинството и бащинството. Достъпността на темата за отглеждане на деца, процесите на демократизация на познанието и увеличаващото се влияние на дигиталната култура дават възможност в процесите на „изковаване“ на фигурата на родителя да се включат широк кръг от специалисти и не-специалисти. Анализът на публичните репрезентации на родителство, майчинство и бащинство, които тези нови дискурси произвеждат, е необходима отправна точка за разбирането на техните социални употреби, на начините, по които тези репрезентации са мобилизирани, проблематизирани или изоставяни в ежедневието на родителите. Ключово за анализа на репрезентациите на родителство, майчинство и бащинство е разбирането, че те се съотнасят пряко към определени образи и представи за детството. В един социо-културен режим, който е свръхфокусиран върху качеството на диадичните отношения родител-дете, е невъзможно да не се отчита взаимосвързаността на тези два типа репрезентации и начините, по които те взаимно се организират и кореспондират едни с други.

Резултатите от проведеното изследване на 180 анотации на книги за отглеждане на деца, издадени в периода 2000-2017 год. показват, че те са писани от автори, легитимиращи се през разнообразен тип експертност, основният от които е психологическата експертност (24 % от позоваванията на тип експертност са на автори с някаква връзка с психологията), но също така и от автори, които не разчитат по никакъв начин на авторитета на научното познание или дори на алтернативното такова или пък разчитат само на личния опит. Идентифицираното в изследването увеличение на броя на издаваните книги и разширяването на обхвата на родителските могат да се приемат за доказателство, че описаните в западната литература процеси на

интензификация и психологизация на родителските норми са вече факт и в България. Все по-усилено интензификацията на родителските норми се разпростира и върху педагогическата сфера, създавайки очакването родителят да застане редом с учителя в образоването на детето си. Тези тенденции се прокарват през центрираните около детето дискурси за отговорния родител и автономното/зависимото/компетентното дете, които макар и привидно овластяващи родител и дете, реално подкопават автономията и на двете фигури, превръщайки родителя в квази-професионален изпълнител на задължения, а детето в продукт на родителското поведение.

Анализът на репрезентациите на майчинство и бащинство, разпространявани от тези дискурси, свидетелстват, че предефинирайки родителството в термините на една все по-интензивна и широкомащабна грижа, този тип дискурси въвличат и бащите и въвеждат темата за бащинското включване, макар и отреждайки на бащите една помощна роля. „Новите“ репрезентации на бащинството акцентират върху емоционалната близост и комуникация с децата и в противовес на разбирането за бащинството като дистанция, обрисуват бащата като фигура, чието присъствие в живота на детето е важно. Представата за близост на бащите с децата едновременно се припознава като легитимна и се въвежда предпазливо през опасения за подриване на статуса на мъжете.

Докато процесите на интензификация и психологизация на родителските практики въвличат и бащите заедно с майките в един все по-респонсибилизиран и професионализиран културен режим на отглеждане на деца обаче, представата за естествеността на майчинството за жените се запазва. Майчинството е обвързано с поемането на основния обем грижи за децата и на всички аспекти от тази грижа, свързани с физическото развитие на децата. Ключова роля за легитимиране и реифициране на тези задължения играят все така актуалните и афективно заредени представи за „майчина любов“ и „майчин инстинкт“, а необходимостта майката да се грижи са себе си е артикулирана през благополучието на детето. Дискурсивното репрезентиране на майките като неотделими от децата си и сливането на интересите на майката с тези на детето може да се приеме за част от механизмите за легитимация на разделението на труда в семейството. **Накратко, новите експертни и квази-експертни дискурси в книгите за отглеждане на деца едновременно хомогенизират майчинство и бащинство в дискурса за отговорния родител, въвеждат образа на**

новия баща и поддържат разграничението между задълженията на майките и бащите.

Съвсем различна картина представя емпиричното изследване на дигиталните репрезентации на майчинството в популярния български сайт www.maikomila.bg/, възникнал през 2016 год., както и на създадената към него затворена Фейсбук група „Положението е „Майко мила“. Ако респонсибилизиращата линия в публичното представяне на родителството императивно полага нуждите и щастието на детето в центъра на родителските практики и процеса на отглеждане на детето, то линията, прокарвана от Майко мила, поставя в центъра му нуждите, благополучието и щастието на майката. Този акцент върху майката като субект дава възможност на потребителите на сайта да бъдат включени в изработването на подривни версии на майчинството, оспорващи неговата нормативност, макар и през една силно амбивалентна позиция, индивидуализиран език и послания и чрез средствата на хумора.

Потребителите на сайта и участниците във виртуалната общност са активно включени в конструирането и реконструирането на версии на майчинството. Според Кейт Ортън-Джонсън през 21-ви век блоговете за майчинство започват да играят ролята на мезо-ниво между индивидуалните преживявания на майчинството и макро-ниво на очакванията и разбиранията за майчинството (Orton-Johnson 2016). В този смисъл може да се смята, че изработваните в тях версии на майчинството се съотнасят към реални преживявания на социалните актьори. Тези социални актьори (майки) в общия случай принадлежат към социалните групи, които са от другата страна на digital divide – притежаващи достъп до компютър или смартфон, но също така и езикова компетентност и образование, или другояче казано, културен капитал, за да създават достатъчно иновативни и интересни наративи около майчинството, които да привлекат внимание (кликване, лайкове) в изключително динамичния Интернет контекст.

Сред репрезентациите на майчинството, разпространявани в сайта и затворената Фейсбук група на Майко мила, бяха открити два важни от гледна точка на дисертационния труд наратива – майката като човек и майката като Сизиф. Тези репрезентации на майчинството, в чието създаване и преповтаряне в дигитална среда са ангажирани потребителите на сайта, проблематизират въпроса за разделението на труда в семействата с деца и извеждат на преден план едно реално социално недоволство, макар и специфично за малка група майки от средната класа и

артикулирано единствено през личния опит. Основни теми в това социално недоволство са досадата от домашните задължения, усещането за загуба на индивидуалност и достойнство, трудностите в идентификацията с ролята на майка. Тъй като социалните дефиниции на майчинството са в сърцевината на социалното конструиране на женствеността, новите, индивидуализирани репрезентации на майчинството могат да се разглеждат като знакови и за едно реконструиране на представите за това какво е да си жена.

V Глава. Разделението на труда в българските семейства от средната класа с деца в предучилищна възраст – субективни преживявания, убеждения и стратегии на социалните актьори

В петата, последна глава на дисертационния труд анализът е на микро-новото на семейния живот, а целта е проучването на въпроса как описаните дотук структурни и културни измерения на проблема за разделението на труда в семействата с деца рефлектират върху биографиите, преживяванията, интерпретациите на социалните актьори. Тази изследователска цел предполага използването на качествени методи, с които да се достигне до субективните преживявания и интерпретационни стратегии на самите социални актьори по отношение на грижата за децата, както и до умствения и емоционалния труд като съществени аспекти на труда по отглеждане на деца, които обаче остават недостъпни за изследване с количествени методи.

Изборът на респонденти от средната класа е логичен от гледна точка на интереса към динамиката на разделението на труда и е свързан с *гъвкавостта, активността и адаптивността* като характеристики на социалните актьори, принадлежащи към средната класа (Тилкиджиев 2002: 186). Освен това поради културния си капитал тази социална група в най-голяма степен е в досег с описаните дотук промени в културното дефиниране на майчинство и бащинство в България - проникващите от Запад егалитарни дискурси, новите стандарти за грижа за децата, джендър-неутралната реторика на „родителството“, образите на включения баща.

В изследването бяха включени 11 градски семейства от средната класа, в които бяха интервюирани 11 майки и 9 бащи, чието най-малко дете е в предучилищна възраст, т.е. под 7 години. Семействата бяха типологизирани в зависимост от поемането на труда по отглеждане на детето. Съгласно разбирането, формулирано в теоретичната част, това предполага поемане на по-голяма част от грижата за децата и управлението на семейния живот. Интервютата открийа като съществен за отглеждането на

семействата и поемането на това, което нарекох „нощна смяна“ - приспиване, успокояване, хранене (кърмене) през нощта.

Очаквано от гледна точка на количествените данни за разделението на труда в българските семейства **най-разпространеният модел на организация на труда по отглеждане на детето беше моделът, в който жените поемаха по-голямата част от него.** Спецификата на тази организация на труда в семействата за жените означаваше дефицит на свободно време, преживявания на умора, стрес и напрежение, усещане за несправяне с домашните задължения, повече или по-малко експлицитното неудовлетворение от необходимостта да се извършват конкретни дейности в дома („тежи ми“) и недоволство от степента на мъжки принос. В рамките на този модел обаче съществува значително разнообразие от конфигурации на границите между майчинство и бащинство, които бяха типологизирани по следния начин:

1. **Публично бащинство-частно майчинство** или по думите на респондентите „делегиране на детето въщи“ от бащата. В семействата, в които беше налице този тип конфигурация, бащите бяха включени в грижата извън дома, но почти не участваха в домакинските дейности и грижата за детето в дома. На фона на минималния си принос в дома и благодарение на него тези бащи заемаха силно критична позиция към възпитателните методи на майките и към домакинските им умения. В тези семейства разделението майчинство-бащинство беше вписано в един силно йерархизиран модел на взаимодействие между мъжа и жената в семейството, бащинството беше публично, и за тези бащи детето функционираше основно като публично видима придобивка и като идентичностен ресурс, но не и като частно задължение.
2. **Майката като мениджър-бащата като изпълнител.** Този тип граници между майчинство и бащинство предполагат, че мъжкото участие в дома, включително в грижата за детето, е организирано от женската инициатива и майката заемаше позиция, която следвайки Хохшилд и Колтрейн, може да бъде наречена мениджърска, доколкото включва задължения по планиране и организиране на семейния живот. В този тип семейства изпъкваше не толкова неучастието на бащите в конкретни дейности, колкото нежеланието им да поемат инициатива и отговорност в грижата за дете. Според разказите на респондентите пълното поемане на отговорност за детето означава

планиране на всеки аспект от ежедневието на детето (хранене, транспорт, разпределение на времето му), както и вземане на решения за образованието му, организиране на включването на роднини в грижата за детето, поддържане на контакт с учители, срещи със специалисти по повод проблеми на детето, психолози по повод проблемите му с дисциплината, избор на възпитателен подход.

3. Нощна смяна. Поемането на нощната смяна се оказва значимо за изследваните семейства, особено в две семейства с две деца, всяко от които децата беше кърмено над две години. Логично следствие от кърменето, този вид труд беше поеман основно от майките в продължение на години.

4. Майчинството като близост-бащинството като дистанция. Тази класическа организация на емоционалната грижа означава, че емоционалният труд в термините на емоционалната близост и вербалната интеракция с децата е поет изцяло от майката, а бащите са в една по-дистанцирана позиция.

Независимо от вариациите в рамките на този модел на организация на труда, могат да се направят някои общи за семействата от тази група изводи, които допълват тези, направени в прегледа на данните от Бюджет на времето.

На първо място, докато количествените изследвания на въпроса за разделението на труда в семействата представят свободното време като остатък на времето, прекарано в платен и неплатен труд, от проведените интервюта е очевидно, че то е по-скоро резултат от стратегиите на социалните актьори по намиране на свободно време и особено при мъжете по-скоро разделението на труда е резултат от тези стратегии, отколкото обратното.

На второ място, като следствие от тази организация на труда в семейството съществуваха значителни джендър различия в темпа, структурата и преживяването на времето от мъжете и жените – **до степен, в която можем да говорим за „мъжко“ и „женско“ време в тази група семейства.** Женското време е динамично, прекъсваемо, съгъстено, интензивно оползотворявано, фрагментирано, а мъжкото – ориентирано около един по-спокоен темп на живот, прекарвано в по-приятни, отпочиващи занимания. Като резултат жените бяха ангажирани, най-общо казано, в търсене на „време за себе си“. Специфична „женска“ стратегия за справяне със стресиращия

семеен живот беше обособяването на време за себе си сутрин, в което тези майки имаха възможност да се почувстват независими, в опозиция на „семейните вечери“, прекарвани в обслужване на нуждите на останалите членове на домакинството. Може да се каже, че тези майки бяха ангажирани в непрекъсната, ежедневна работа по възстановяване на самостоятелността си, в един кръговрат на загуба/намиране на време/самостоятелност.

На трето място, преживяването, което остава недоизказано зад гореописаните разнообразни женски стратегии за намиране на време за себе си може да бъде наречено **майчинството като загуба на автономност**. Изглежда за тази група майки майчинството беше преживявано като застрашаващо едно вече конструирано „себе си“, като прекъсващо личностния континуитет и автономност. Страничната позиция на бащите по отношение на грижата за децата им позволяваше една много по-неамбивалентна ментална позиция спрямо грижата за деца, докато за майките оставаше „тежестта“ на тази грижа с цялата ѝ неотложност и негативни ефекти.

И накрая, стандартно обяснение и легитимация на въпроса за разделението на труда в тези семейства беше приписването им на личностни черти като неинициативност, пасивност, мудност, инат. Приватизираните обяснения през личностните качества на партньора или собствените („не съм някаква велика домакиня“) гарантират, че разпределението на труда няма да бъде интерпретирано като „несправедливо“.

Във втория модел на организация на труда по отглеждане на детето мъжете поемаха по-голяма част от него, а жените полагаха усилия да „компенсират“ това. В тези семейства мъжките разкази открояха присъствието на същите маркери за неравно разделение на труда, като тези на жените в предходната група семейства – дефицит на свободно време, преумора, недоволство от разделението на дейностите и задълженията в семейството, което обаче далеч надхвърляше това на жените от първата група семейства.

В тези семейства изпъкват няколко основни специфики, които са логични от гледна точка на това, че те бяха в една нетипична конфигурация на разпределение на семейните задължения. „Неестествеността“ на този тип разделение на труда в семействата беше обвързана със значително напрежение и трудности в осмислянето му. Съществените интерпретационни усилия на тези респонденти ги представяха като

лутащи се между различни версии и артикулации на случващото се в семействата.. Особено за бащите беше значително по-трудно да приемат и да нормализират семейната ситуация и те прибегваха до себе-принизяващи и негативни себе-описания, за да се категоризират и да обозначат различния си спрямо останалите мъже статус („мъж под чехъл“, „добряк“). От тяхна страна беше налице едно отчетливо преживяване, че са - по думите на единия от тях - „прецакани“.

Двете майки на свой ред преживяваха нетипичната семейна ситуация през смесица от дискомфорт и вина, че не успяват да се „отдадат“ на семейството и да „компенсират“ мъжете за отсъствията си от дома, но все пак успяваха да легитимират своя начин на живот през едни индивидуализирани обяснения и индивидуалистско разбиране за личностен континуитет. Значимостта, приписвана на собствената индивидуалност и автономия за тези майки правеха невъзможна идентификацията с образа на отдадената и жертвоготовна майка, към който те се съотнасяха, позиционирайки се в опозиция спрямо него. Както и в предишната група семейства, семейният живот влизаше в противоречие с автономността им, но те бяха намерили далеч по-радикално решение на този проблем.

Третият модел на организация, споделян само от едно семейство, беше на равно поделяне на задълженията и отговорностите около отглеждането на детето. Редица специфични фактори допринасяха за тази организация на труда – 8-месечен отпуск след раждането на детето на майката в един национален контекст (Белгия), в който това е норма, професионално освобождаване на бащата след раждането и пълно споделяне на задълженията по грижата за бебето през тези първи месеци, много силна идентификация на мъжа с ролята на баща. Това семейство се отличаваше с една споделена лекота на отглеждането на детето, разбирателство и липса на напрежение във взаимоотношенията си, които взаимно се укрепваха, така че не би могло да се каже дали споделеността на задълженията в дома допринасяше за спокойните взаимоотношения, или обратното.

Проведените интервюта позволяват да се направят няколко общи извода за всички типове семейства:

1. Независимо дали мъжете или жените поемат по-големия дял от втората смяна, попадналият в тази позиция родител почти неизбежно се оказва в ситуация, свързана с дефицит на свободно време, умора, неудовлетворение от ситуацията

в дома, недоволство от пасивността на партньора или от отсъствието му от дома, които в някои случаи повлияваха сериозно качеството на взаимоотношенията.

2. Интервютата свидетелстват за една значителна ангажираност на бащите в тази конкретна социална група с грижата за децата и в този смисъл потвърждават вече направените от Ана Лулева и Невена Димова наблюдения за поява на нови модели и стандарти за бащинска грижа. **Същевременно в общия случай стремежът на бащите да „присъстват“ в живота на децата си не освобождаваше майките от „тежестта“ на грижата, която се възпроизвеждаше през поемането на по-голямата част от труда по отглеждането на детето. „Присъствието“ на бащите в живота на детето беше разбирано най-вече като психологическа и емоционална ангажираност, прекарване на време с детето, участие във възпитанието, но по-рядко означаваше споделяне на грижата в дома, умствения, емоционалния и домакинския труд. Стандартно, този модел на бащина грижа не променяше съществено разпределението на труда в дома и оставяше майката водеща фигура в грижата за детето.** Изглежда бащинската включеност в този тип семейства - мотивирана от желание за присъствие в живота на детето и близост с него – реално се реализира върху матрицата на традиционното поемане на грижата от майката и го възпроизвежда, а не го подменя. Тоест, както показват и данните от Бюджет на времето, не можем да говорим за процес на преразпределение на грижата, а за увеличаването ѝ и превръщането на децата във фокус на грижа и за двамата родители.

3. В тази социална група майки присъствието на детето е асоциирано със загуба на автономност, която е ключова ценност и маркер за принадлежност за средната класа. Почти всички майки от изследването ми бяха ангажирани в усилия по отвоюване на своята автономност. Докато някои от тях възвръщаха чувството си за автономност посредством създаването на ежедневни фрагментарни моменти със „себе си“, други решаваха въпроса радикално - чрез поддържането на начина на живот отпреди появата на детето, свързан с отсъствия от дома.

Тези индивидуални стратегии ни връщат отново към особеностите на семейната институция в модерността. Ще цитирам критичните забележки на Нанси Фрейзър, които ми се струват необходими за обяснението на начина, по който тези семейства настойчиво привитизираха проблема за разпределението на труда в семейството:

„домашните институции деполитизират определени въпроси, като ги персонализират и/или фамилиаризират; те ги превръщат в частно-домашни или лично-семејни въпроси в опозиция на публични, политически въпроси“ (Fraser 2013: 62)

4. В един променен модел на мислене за детето и един значително по-трудоемък режим на отглеждане на детето, центриран около нуждите му, за тази социална група родители опитът на предишното поколение беше като цяло неизползваем и родителите бяха оставени на собствените си сили и умения за отглеждане на детето, както и на новите, респонсублизиращи експертни и квази-експертни норми за отглеждане на детето. За много от родителите това означаваше значителна несигурност не само в практиките им, но и в процесите на формиране на идентичност като майка и като баща.
5. Част от семействата бяха ангажирани в специфични, интензивни практики на отглеждане на децата, които бяха силно повлияни от новите дискурси в отглеждането на детето и конструираха детето като неповторима индивидуалност, която има нужда от индивидуализиран възпитателен подход не само в дома, но и извън него. В тези семейства майките бяха изработили „генерална политика“ и „концепция“ за грижата, в чието осъществяване бащите също бяха активно ангажирани. Тази концепция беше на практика несъвместима с предлаганите в държавните градини и училища възпитателни и образователни услуги и ангажираха родителите в изключително трудоемък и финансово изискващ подбор на частна градина/кооператив/частно училище.
6. Наративите на част от майките ги представиха като психически навириращи между образите на „лошия работник“ и „лошата майка“, като и двата образи бяха обвързани с усещане на вина и несправяне, особено силно изразени в ситуации като отсъствие от работа поради боледуване на дете, трудности във вземането му от градина в очакваните от персонала времеви граници, пътувания в страната със служебна цел. За бащите поради страничната им позиция в отглеждането на децата и липсата на социални очаквания за „отдаденост“ на грижата за детето, подобни психически трудности не съществуваха.

5. Приноси

1. Въз основа на систематичен теоретичен преглед на научната литература дисертацията предлага концептуализации на майчинството и бащинството, която обвързва конструирането им с материалната организация на труда в семейството и с институционалните и културни предпоставки, които я правят възможна. Този модел беше приложен към семействата от средната класа, но би могъл да бъде тестван и с други социални групи. Обвързването на джендър теорията със стратификационната теория на терена на родителството в перспектива би могло да създаде нови теоретични и емпирични възможности за българските изследователи.
2. Дисертацията допринася за системното проучване на историческата динамика в джендър неравенствата в неплатения труд и в джендър разпределението на грижата за децата в България в периода от 70-те години до наши дни чрез сравнителен анализ на количествени данни. Проучването на историческите промени в извършването на грижата за децата от мъжете и жените на фона на джендър неравенствата в неплатения труд дава възможност процесите по възникване на „ново“ и „активно“ бащинство да бъдат осмислени като случващи се основно по отношение на интерактивната грижа и в контекста на едни изключително стабилни джендър неравенства в домашния труд.
3. Анализът на културните репрезентации на майчинство, бащинство, родителство в книгите за отглеждане на деца направи видима за социалните науки в България една специфична област на масовата култура, за която може да се каже, че се намира в процес на динамична експанзия и която - както показаха и интервютата – резонира с конкретни родителски практики, нагласи и преживявания. Разработеният инструментариум би могъл да бъде използван в по-широкомащабно като исторически период изследване, което да обогати полето на социологията на детството и изследванията на родителството в България, като открие съществени тенденции в културния

режим на отглеждане на децата в България през 21-ви век и техните джендър-специфични импликации за майките и бащите

4. Проучването с качествени методи на въпроса за разделението на труда в семействата на микро-ниво през гледната точка и на майките, и на бащите в семействата от средната класа даде възможност за поглед „отвътре“ върху редица „невидими“ за количествените изследвания аспекти на семейния живот – значимостта на нощната смяна в първите години на отглеждане на детето, джендър различия в структурата, темпа и качеството на „мъжкото“ и „женското“ време.

6. Публикации по темата на дисертационния труд

1. Ненова, Гергана. 2018. Отговорно родителство или забавно майчинство? Динамика и противоречия в конструирането на родителската фигура в българското публично пространство. *Критика и хуманизъм*, кн. 50, бр. 2
2. Ненова, Гергана. 2018. Дистанция от ролята на майка в Web 2.0. *Годишник на Софийския университет "Св. Климент Охридски". Философски факултет. Книга Социология* Т. 107, 170-183
3. Ненова, Гергана. 2018. Експертност и родителство в книгите за отглеждане на деца в България през 21-ви век, в Харизанова, Оля (съст.) *Докторантски четения 1/2017*. София: Университетско издателство "Св. Климент Охридски", 281-291
4. Ненова, Гергана. 2017. Съвременни предизвикателства и перспективи пред концептуализирането на родителството, сп. *Население*, 2, 149-165

7. Библиография на автореферата

1. Белчева, Мария. 2011. Демографски процеси и развитие на населението. В: *Населението на България в началото на XXI век*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 31-48.
2. Димова, Невена. 2009. Джендър представи и практики на постсоциалистическите градски семейства в България. *Критика и хуманизъм* 30: 247-266.
3. Ковачева, Сийка. 2010. *Баланс между работа и семейство*. София: Изток-Запад

4. Лулева, Ана. 2018. Мъже и мъжествености в пост-социалистическа България. *Социологически проблеми*, 2, 590-604.
5. НСИ. 2011а. *Преброяване 2011. Семейства*. София: НСИ, достъпен тук: http://www.nsi.bg/census2011/NPDOCS/Census_Family-2011.pdf
6. Стоянова, К. и Кирова, А. 2008. *Джендър неравенствата в платения и неплатения труд в България*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“
7. Тилкиджиев, Николай. 2002. *Средна класа и социална стратификация*. София: Лик
8. Тодорова, Велина. 2014. Майки и бащи в спор за родителските права: за нов "полов ред" в семейното право?, в: *Семейните отношения в променящия се свят: Правни, социологически и икономически измерения*, състав. Шопов, Ангел. София : Сиби.
9. Томова, Илона. 2009. Различните – между стигмата и признаването.” в : *Европейските ценности в днешното българско общество*. Г. Фотев, съставител. София: Издателство на Софийския университет, 119-153.
10. Bittman, Michael and Wajcman, Judy. 2000. The Rush Hour: The Character of Leisure Time and Gender Equity. *Social Forces*, Volume 79, Issue 1, 1 September, 165–189
11. Chodorow, Nancy. 1978. *The Reproduction of Motherhood*. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press.
12. Craig, Lyn. 2007. *Contemporary motherhood*. The impact of children on adult life, Aldershot: Ashgate Publishing
13. Doucet, Andrea. 1995. Gender equality and gender differences in household work and parenting. *Women's Studies International Forum*. Volume 18, Issue 3, Pages 271-284
14. Eurostat. 2018b. *Newsrelease. Women in the EU earned on average 16% less than men in 2016* Accessible online: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8718272/3-07032018-BP-EN.pdf/fb402341-e7fd-42b8-a7cc-4e33587d79aa>
15. Eurostat. 2019a *Employment statistics*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics
16. Eurostat. 2019b. *Living conditions in Europe – childcare arrangements*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Living_conditions_in_Europe_-_childcare_arrangements
17. Faircloth, Charlotte. 2013. *Militant Lactivism? Attachment Parenting and Intensive Motherhood in the UK and France*. New York, Oxford: Berghahn Books
18. Fraser, Nancy. 2013. *Fortunes of Feminism*. London and New York: Verso.
19. Hays, Sharon. 1996. *The cultural contradictions of motherhood*. New Haven and London: Yale University Press
20. Hochschild, Arlie. 2003. *The second shift*. New York: Penguin books. (2nd edition)
21. Kan, Man, Oriel Sullivan and Jonathan Gershuny. 2011. Gender Convergence in Domestic Work: Discerning the Effects of Interactional and Institutional Barriers from Large-scale Data. *Sociology* 45(2):234-251
22. Musick, Kelly, Ann Meier, and Sarah Flood. 2016. How Parents Fare: Mothers' and Fathers' Subjective Well-Being in Time with Children. *American Sociological Review* 81(5), 1069-1095
23. Oakley, Ann. 2005. The Ann Oakley reader. *Gender, women and social science*. Bristol: The Policy Press

24. Reay, Diane. 1998. *Class Work. Mothers' Involvement in Their Primary Schooling*. UCL Press.
25. Risman, Barbara. 2004. Gender as a Social Structure: Theory Wrestling with Activism. *Gender and Society*, Vol. 18, No. 4 (Aug., 2004), pp. 429-450
26. Rosenfeld, Michael J. 2017. Forthcoming as a chapter in the book "Social Networks and the Life Course". Available here: https://web.stanford.edu/~mrosenfe/Rosenfeld_gender_of_breakup.pdf
27. Sullivan, O., Gershuny, J. and Robinson. 2018. Stalled or Uneven Gender Revolution? A Long-Term Processual Framework for Understanding Why Change Is Slow: Stalled or Uneven Gender Revolution? *Journal of Family Theory & Review*. Vol. 10, Issue 1, 263-279
28. Van Cleef, Kara Mary. 2015. Of Woman Born to Mommy Blogged: The Journey From The Personal As Political to the Personal as A Commodity. *Women's Studies Quarterly*, 43, 3 & 4, 247-264.
29. Walzer, Susan. 1996. Thinking About the Baby: Gender and Divisions of Infant Care, *Social Problems*, vol. 43, No. 2, May.